

אמון בסיכון: משבר אמון כמכשול לצמיחה

בבתי ספר לנוער בסיכון ואחריהם

אורי רום

ואינו ראוי ואינו מסוגל באזורים אחרים (למשל למידה ותפקוד בבית הספר).

2. אמון במבוגר יתבטא בתחושה שאפשר לסמוך על יכולותיו ומניעיו של המורה, גם כאשר המורה מציב דרישות. בבסיסה של הפגיעה באמון במבוגר נמצאת חוויה במסגרתה המבוגר לא הצליח או לא ניסה לעזור לתלמיד, והציב אותו בכוונה או שלא בכוונה בעמדת כישלון. כישלון כזה שובר את האמון הקיים או מעצים את השבר באמון, וצורב את המבוגר ככזה שהליכה בעקבותיו מסוכנת. חוסר אמון במבוגר מוריד את היכולת של המורה לספק עזרה לתלמיד, לעורר אצלו מוטיבציה, ולשכנעו להשקיע בעצמו. גם כאן יכול התלמיד למצוא אלטרנטיבה, והוא עלול למצוא אותה בדמויות שוליים עברייניות שמציעות לו קבלה ללא תנאי, שלו ושל דפוסי התנהגות לא נורמטיביים. גם במישור זה עלול להתקיים פיצול בין דמויות מסוימות שהתלמיד מרגיש בטוח וראוי בנוכחותם (למשל איש דת, מעסיק במקום עבודה, קרוב משפחה משמעותי) לעומת דמויות אחרות (למשל מורים). הפיצול יכול להתקיים גם באמון שרוכש התלמיד במורים מסוימים בניגוד לאחרים בתוך אותה מסגרת.

3. אמון במסגרות ובמנגנונים יתבטא בתחושה שהנער רוצה וראוי להשתייך למסגרת הלימודית או לעמוד בדרישות שהיא מציבה. פגיעה באמון יכולה לנבוע מאלמנטים תרבותיים בסביבתו של התלמיד (למשל, קרבה לתרבות עבריינית), או חוויות של דחייה מצד המסגרות והמנגנונים הנורמטיביים (למשל, הדרה מבית הספר, מפגש טראומטי עם אכיפת חוק). משבר אמון במסגרת מהווה מוטיבציה נגדית לתפקוד נורמטיבי בבית הספר, וזאת רק בגלל שתפקוד נורמטיבי מסמל כניעה למסגרת. הצורך להשתייכות יכול לקבל מענה אלטרנטיבי בדמות מסגרות או מנגנונים לא נורמטיביים

מכשול מרכזי העומד בדרכם של תלמידים רבים הלומדים בבתי ספר לנוער בסיכון הוא הקושי לתת אמון. הקושי לתת אמון מתבטא בשלושה מישורים: אמון של התלמיד ביכולותיו שלו עצמו, אמון של התלמיד במבוגר שלצדו ואמון של התלמיד במסגרת שאליה הוא משתייך. ההתמודדות עם מכשולים אחרים, "אובייקטיביים" (פערים לימודיים, חוסר הרגלי למידה, לקויות למידה, סביבה שאינה תומכת), היא התמודדות סיזיפית כל עוד קיים משבר אמון על פני שלושת המישורים. להלן בחינה של כל אחד מהמישורים בנפרד תוך התייחסות למשמעות האמון במישור המסוים, כיצד הוא נפגע, ומה המשמעות של פגיעה זו.

פגיעה באמון בעצמי היא למעשה הפנמה של חוויות כישלון והדרה, תוך מתן פרשנות לחוויות אלו כ"הוכחה" לנחיתות

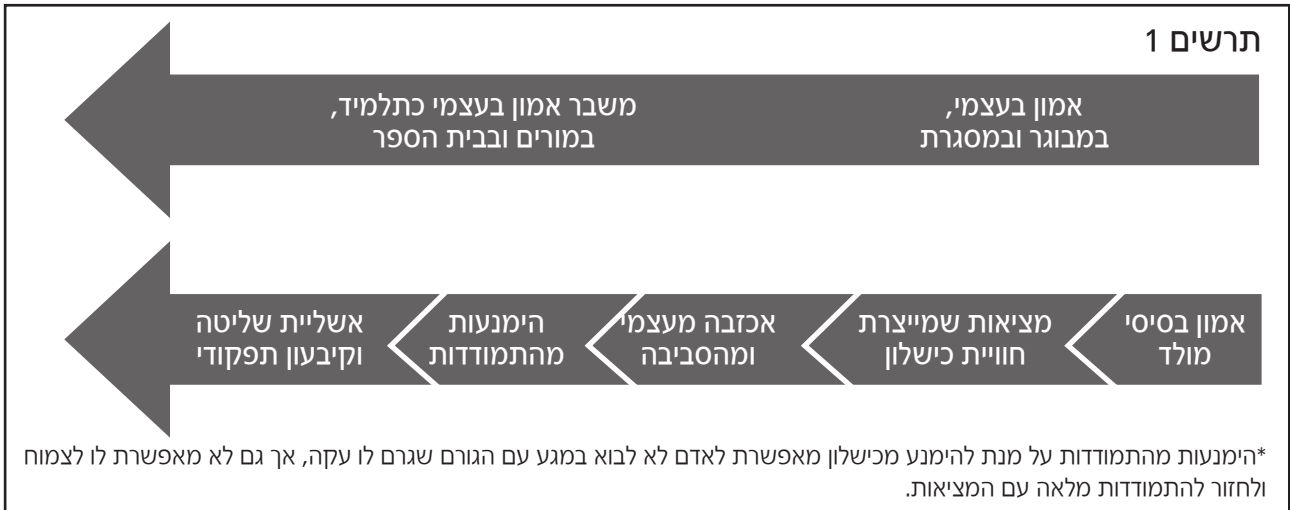
1. אמון בעצמי יתבטא בתחושת מסוגלות של התלמיד שמאפשרת לשאוף להצלחה גם כאשר קיימות חוויות של חוסר הצלחה. פגיעה באמון בעצמי היא למעשה הפנמה של חוויות כישלון והדרה, תוך מתן פרשנות לחוויות אלו כ"הוכחה" לנחיתות. חוסר אמון בעצמי מוביל לירידה ביכולת ההתמודדות עם דרישות לימודיות. התלמיד עלול לאמץ דפוסי התנהגות לא נורמטיביים ואמון בעצמי "לא נורמטיבי". לחלופין או בנוסף, עלול התלמיד ליצור פיצול בדימויו העצמי¹, ולהאמין שהוא ראוי ומסוגל באזורים מסוימים (למשל עצמאות כלכלית, עבודה, לימוד תורה)

אורי רום הוא פסיכולוג קליני. מטפל בקליניקה פרטית בילדים, מתבגרים ומבוגרים. ראש תחום טיפול וייעוץ ברשת בתי הספר האתגריים ברנקו וייס. urirom@gmail.com

¹מנגנון הפיצול מאפשר לאדם לשמר חלקים חיוביים במציאות על אף חלקים שליליים המאיימים על תחושת שלמות וביטחון. מדובר במנגנון הגנה פרימיטיבי שאינו מאפשר לאדם להתמודד עם מציאות מורכבת. מלאני קליין דיברה על מקורו של מנגנון הפיצול כשלב התפתחותי בתקופת הניקות. בתקופה זו מפצל התינוק בין "השד הטוב" שמעניק לו הזנה, חום ואהבה, לבין "השד הרע" שאינו נענה לצרכיו ומתסכל אותו. התינוק עושה זאת על מנת לשרוד את התסכול ולשמר ביטחון ב"שד טוב". לקריאה נוספת: Segal, H. (1989) Klein. Karnac: London

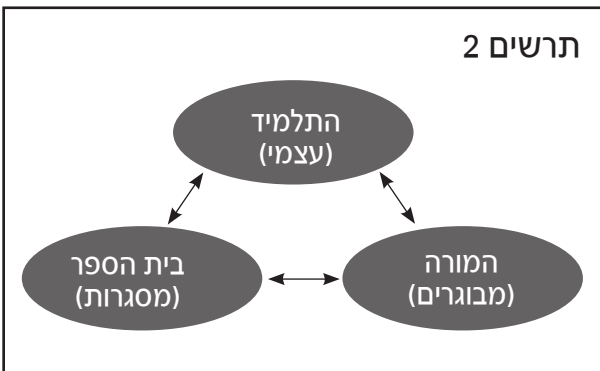
מצדו שלו, מאמין ביכולות ובפוטנציאלים של התלמיד. אמון תלוי באמון. מורה-בית ספר: מבוגר ימשיך לנסות לשכנע את התלמיד לאמץ את הנורמות שהמסגרת מקדמת (במקרה של בית הספר יהיה מדובר למשל בערכים, ובשאיפה להצלחה) רק אם יהיה לו אמון בנורמות אלו. על המבוגר להאמין שהפנמת הנורמות על ידי התלמיד תוביל לשיפור במצבו ולהתפתחות וצמיחה. האמון של

(למשל, הערצת משפחות פשע או עניין מוגבר בתרבות אנרכיסטית). פיצול במישור זה יהיה שימור תקווה בהשתייכות למסגרות מסוימות (למשל צבא, מקום עבודה מסוים) וויתור על האפשרות לצמוח במסגרת אחרות (למשל בית הספר). ניתן לזהות דפוס לינארי אחיד על פני שלושת מישורי האמון שמוביל ממצב של אמון בסיסי למצב של משבר אמון, כפי שמראה תרשים 1.

המבוגר במסגרת (כמסמלת נורמות וערכים) לא יחזיק מעמד אם המסגרת, מצידה, לא תיתן במבוגר אמון כשליח וכנציג ראוי ומוערך שלה ושל ערכיה. שוב, אמון תלוי באמון.

בית ספר-תלמיד: תלמיד מתבקש להאמין שהשתייכות למסגרת והפנמת הנורמות שלה יקדמו ויצמיחו אותו. הדבר יצלח רק אם המסגרת תהיה מלאת אמון בפוטנציאל הצמיחה החיובי הקיים בתלמיד וביכולתה לקדם אותו למושג פוטנציאל זה. פעם שלישית, אמון תלוי באמון.

יחסי הגומלין ב"מעגל האמון"

שלושת מישורי האמון נתונים להשפעה ותלות הדדיים. לידתו של משבר האמון היא במפגש שבין המישורים, במרחבים בין אישיים כפי שיתואר בפרק זה, ושם גם הסיכוי לשיקום האמון כפי שיתואר בהמשך. במצב תקין, נוצר "מעגל אמון" כפי שמתואר בתרשים 2. לפני שנחקור את יחסי הגומלין בין שלושת המישורים במעגל, ברצוני להרחיב את המושג אמון בשני מובנים:

- אמון כאמונה - אמון אינו מתבסס רק על מציאות קיימת, אלא גם על היכולת לשמר שאיפה ותפיסה שבהינתן התנאים המתאימים אדם ישאף להתקדם לכיוונים חיוביים².
- אמון בהתמודדות - אמון שמקורו בתחושת ביטחון לא יהיה כזה המסתמך על הימנעות ממשבר, אלא כזה המסתמך על היכולת להתמודד עם משבר.

תלמיד-מורה: על מנת שתלמיד יאמין שמבוגר פועל לטובתו ולמענו של התלמיד הוא חייב להרגיש שהמבוגר,

²לקריאה נוספת: Rogers, C. R. (1995). On becoming a person. Massachusetts, Boston: Houghton Mifflin Company

מעגלי סיכון ומעגלי הצלה

מעגל האמון במקרה של נוער בסיכון הוא מעגל רעוע ושביר עם נקודות תורפה רבות. גישה חלקית עלולה להוביל לאמון תלותי, מקומי וזמני (מעגלי הצלה), או ליצירת מעגלי אמון מסכנים (מעגלי סיכון).

תלמידים שמזדהים עם תרבויות שוליים בעלות מאפיינים עברייניים או אנרכיסטיים, מתפתחים בחיקן בכיוון המרחיק אותם ממעגלי האמון הנורמטיבי. חוץ מלקרב תלמיד שכזה למעגל האמון הנורמטיבי יש להרחיק אותו ממעגל האמון האלטרנטיבי הלא נורמטיבי

● **מעגלי סיכון:** כאשר מדברים על משבר אמון, נכון יותר לדבר על משבר במעגל האמון הנורמטיבי. המעגל שאותו אנו שואפים לבנות ביחד עם התלמיד סובב את הערכים והכללים הנורמטיביים בעיני החברה. בניגוד למעגל נורמטיבי, תלמידים רבים בונים מעגלי אמון אלטרנטיביים עם דמויות שאינן עסוקות בקידום התלמיד לכיוונים נורמטיביים. תלמידים שמזדהים עם תרבויות שוליים בעלות מאפיינים עברייניים או אנרכיסטיים, מתפתחים בחיקן בכיוון המרחיק אותם ממעגלי האמון הנורמטיבי. חוץ מלקרב תלמיד שכזה למעגל האמון הנורמטיבי יש להרחיק אותו ממעגל האמון האלטרנטיבי הלא נורמטיבי.

● **מעגלי הצלה:** לעתים קיימת בבתי ספר לנוער בסיכון תחושה כי מסגרות ומנגנונים נורמטיביים, בהם משפחתו של התלמיד, לשכת הרווחה, מחלקת החינוך וכו', אינם עושים את עבודתם, ואף פוגעים יותר מאשר מסייעים. במקרים אלו עלול בית הספר לבנות מעגל אמון שלם משל עצמו הכולל מערכת תמיכה כוללת שמאפשרת תמיכה, בקרה וטיפול. מעגל האמון הנוצר (תלמיד-מורה-בית ספר) מושתת על קשר אישי קרוב ולעתים חסר גבולות. בתוך מעגל אמון זה יכולה להתפתח תחושת מוחזקות גבוהה, ואף עלייה בתפקוד הלימודי,

החברתי וההתנהגותי של התלמיד בין כותלי בית הספר. ככל שהמעגל הפנימי חזק יותר, כך לומד התלמיד שיעור בעייתי יותר. "החלפת" מבוגרים ומסגרות אשר נכשלו ביצירת מעגל אמון עם התלמיד היא ביטוי בעייתי של חוסר אמון בין בית הספר לבין מבוגרים ומסגרות אלו. קיים סיכוי גבוה כי ההצלה התוך בית ספרית לטווח הקצר לא תהווה בסיס לבניית מעגל אמון מחדש של התלמיד עם העולם שאליה יחזור בסיום לימודיו. בנוסף, הצלה זו מעוררת בדרך כלל רגשות לא פשוטים של חוסר אונים בקרב בית הספר, וזאת מכיוון שמדי יום ומדי סוף שבוע נאלץ בית הספר להחזיר את התלמיד לאחריותם של אלה שבעיניו אחראים לסבלו.

הסיכוי לבניית אמון

שיקום האמון בבתי הספר לנוער בסיכון דורש מהמורה ומבית הספר הלך רוח ושינוי תפיסה שיאפשרו להם לייצר קשר ותקשורת בוני אמון בתוך בית הספר ומחוצה לו. קיימים שני תהליכים שצריכים להתקיים בבית הספר על מנת שמעגל האמון ייבנה ועל מנת שישיר את התלמיד בהווה ובעתיד.

תהליך רגשי כחלק מתהליך ההתפתחות המקצועי של המורה. תחילתו של תהליך השיקום מתרחש בקשר הבין אישי של התלמיד עם המורה. אין דרך לגרום לתלמיד לתת אמון במורה מבלי שהמורה נותן אמון בתלמיד. האמון שנדרש המורה להחזיק מאותגר על ידי אין ספור אכזבות וקשיים, ולעתים נדמה שהתלמיד יעשה הכול על מנת שיוותרו עליו. כדי לשמר אמון זה צריך המורה להיות מוכן להיעזר ולהיתמך. כמו שהתלמיד זקוק לקשר האישי עם המורה כדי להתמודד עם קשייו, גם המורה זקוק למרחב בין אישי. רק כאשר המורה מוכן לתהליך שהוא לא רק מקצועי אלא גם אישיותי (כפי שהוא דורש מתלמידו), יתפנה המורה לבניית אמון אמיתי עם התלמיד. על המורה להתמסר להדרכה פרטנית קבועה עם היועצת או עם דמות מקבילה מהמערך הייעוצי הבית ספרי, ולהיות מעורב באופן פעיל, אישי וכן בקבוצת המחנכים או מורים. מדובר בעבודה שטומנת בחובה עליות וירידות והתמודדות עם רגשות מגוונים. אמרה יהודית מתאימה לענייננו (בתרגום חופשי): "חיים ללא מודעות עצמית הם חיים חלקיים בלבד. אבל חיים עם מודעות עצמית הם גם לא ממש פיקניק".

ללמוד לתת אמון בעולם כדי ללמד לתת אמון בעולם. כאשר האמון הבין אישי בין התלמיד למורה מתרחב

ואמון של שניהם בתלמיד. נוכל להגדיר הצלחה בתהליך בניית מעגל האמון באמצעות שני תנאים:

- 1. הפנמה:** המורה ובית הספר יבנו את האמון עם התלמיד תוך מודעות להיותם מייצגים ערכים ושאיפות נורמטיביים. שיקום מעגל האמון אינו רק מטרה כי אם גם אמצעי שיוביל להפנמה של ערכים ושאיפות נורמטיביים על ידי התלמיד. ניתן לומר שהתלמיד לא יוצר אמון עם חבר שמקבל אותו ללא תנאי ולא דורש ממנו שינוי, אלא עם מנטור, שגם אם מקבל אותו כמו שהוא, שואף להוביל אותו לשינוי.
- 2. הכללה:** בית הספר שואף שהאמון שייבנה אצל התלמיד כלפי המורים ובית הספר יהווה בסיס לאמון של התלמיד במוסדות ובמנגנונים שבאמצעותם ימשיך להתפתח כשותף נורמטיבי בחברה.

מעגל אמון חדש זה מאפשר אמנם לחוות חוויות של הצלחה, אך גם מאפשר לתלמיד מרחב לשחזר דפוסים לא אדפטיביים שהכשילו אותו בעבר. המוכנות של המורה להיות מודרך ומלווה מבחינה רגשית יכולה למנוע את ה"נפילה" לשחזור, ולהפוך אותו לתיקון. מעבר לכך, חשוב לזכור שמעגל האמון הנבנה בתוך בית הספר אינו המטרה, גם אם בנייתו נחשבת בצדק להצלחה קריטית בקידום התלמיד. מעגל האמון הנבנה בתוך בית הספר הוא אמצעי לשיקום האמון של התלמיד בעולם הנורמטיבי. אותו עולם שפגע בו, הכשיל אותו והדיר אותו משורותיו, הוא אותו העולם שיקבל אותו בחזרה בסוף לימודיו. התלמיד צריך להסכים לתת לעולם זה ולאתגריו הזדמנות נוספת. בית הספר שעוסק גם בבניית אמון עם המבוגרים בחייו של התלמיד ועם המוסדות, המסגרות והמנגנונים עמם יצטרך התלמיד להתמודד, יוכל לבנות עם התלמיד יחד מעגל אמון נורמטיבי רחב, אמיתי, בריא ושלם שישמש את התלמיד לאחר סיום לימודיו.

לאמון עם מורים נוספים, המעבר לאמון בין התלמיד למסגרת טבעי (בתנאי שבין המורה המחנך בראש ובראשונה ובין בית הספר יש אמון הדדי). כעת נוצר מעגל אמון (תלמיד-מורה-בית ספר). במקביל לבנייתו של מעגל האמון התוך בית ספרי, בית הספר כמסגרת צריך לחזק את קשרי האמון שלו עצמו עם אותם גורמים שלעתים נוצר שבר בינם לבין התלמיד (למשל הורים, רשויות, צבא). גם כאן אין לדרוש מהתלמיד מה שאין אנו דורשים מעצמנו. בית הספר, שלמרות הקשיים לא יותר על שיתוף ועירוב ההורים וייצור שיתופי פעולה עם מסגרות ומנגנונים חוץ בית ספרים, יוכל בסבירות גבוהה לשכנע את התלמיד לתת גם הוא אמון באותם גורמים. חשוב לזכור שלא מדובר רק בהדגמה שבית הספר מספק לתלמיד (לא רק תצוגת תכלית), אלא בבנייה אמיתית של קשרי אמון הדדיים (מודלינג³) שיוצרים גם אצל אותם גורמים מחוץ לבית הספר אמון בתלמיד. שיתופי הפעולה של בית הספר עם הגורמים החוץ בית ספריים מכינים את הקרקע עבור התלמיד לבניית יחסי אמון הדדיים עמם.

אין דרך לגרום לתלמיד לתת אמון במורה מבלי שהמורה נותן אמון בתלמיד... ולעתים נדמה שהתלמיד יעשה הכול על מנת שיוותרו עליו. כדי לשמר אמון זה צריך המורה להיות מוכן להיעזר ולהיתמך

סיכום

התהליך שעובר תלמיד בבית ספר לנוער במצבי סיכון תלוי במידה רבה בבניית מעגל אמון עם המורים הקרובים ועם המסגרת הלימודית. הבנייה של מעגל האמון היא מורכבת וסיזיפית כמעט, ודורשת התייחסות רב ממדית ובו זמנית למישורים השונים שבמעגל, תוך עבודה מקבילה על האמון של הצוות ושל המסגרת זה בזה

³מודלינג (Modeling) - היא טכניקה המוצעת ללמידה באמצעות חיקוי. בית הספר לא מלמד את התלמיד לתת אמון, אלא נותן עצמו אמון באופן אותנטי. התלמיד, בתהליך של מודלינג, לומד שזה נכון לתת אמון. לקריאה נוספת על מודלינג ראו: Bandura, A. (1972). Modeling theory: Some traditions, trends, and disputes. In Parke, R.D. Recent trends in social learning theory. New York: Academic Press, Inc